

Világtükör

Világjelentés a nevelésről 1995

- Rapport mondial sur l'éducation 1995 -

Az UNESCO kétévenként kiadott világjelentései mindenkor a világban folyó nevelés-oktatás legfontosabb problémáival foglalkoznak. Az 1995. évinek a témája a nők nevelési esélyegyenlőségének helyzete 156 ország nemzeti beszámolója alapján.

Jelen kiadvány – közreadója *Federico Mayor*, az UNESCO általános igazgatója – a harmadik az UNESCO világjelentései sorában. A megelőző 1993-ban jelent meg.¹ Ennek a sorozatnak a kötetei az UNESCO más, jelentős publikációi közül is kiemelkednek, mivel a tagországok beszámolóai alapján mindenkor az egész világban folyó nevelés-oktatás helyzetével, legfontosabb problémáival, jellemző trendjeivel foglalkoznak. A tagországok nemzeti beszámolóira épülő széles adatbázisuk lehetővé teszi az olvasók számára a tájékozódást a többi országnak és saját hazájuknak a helyzetéről a világban, metodikai jellegű anyagai pedig módszertani segítséget nyújtanak a köznevelés időszerű világproblémáinak hazai megoldásához. Számos tanulság levonására is alkalmasak ezek a remekül szerkesztett kiadványok, mivel átfogó látásmódjuk mellett a lehető legnagyobb konkrétságra törekedve idézik az egyes országok általános érdeklődésre számot tartó köznevelési törvényhozásának, fontosabb elméleti állásfoglalásainak és kiemelkedő gyakorlati megoldásainak a példáit.

Az 1995. évi Világjelentés fő témájának aktualitását az adja, hogy a világszervezet 1995-ben ünnepelte alapító okirata elfogadásának ötvenedik évfordulóját, amelyben kifejezték, hogy mindenki számára biztosítani kell a *nevelés teljes és egyenlő elérhetőségét*. Ez annak idején igen távoli célkitűzés volt, hiszen akkor a Föld felnőtt lakosságának mintegy a fele volt analfabéta. (Ázsiában három, Afrikában hat felnőtt közül csak egy-egy volt az életvitel szempontjából alapvető frás-olvasás készségeinek a birtokában.)

Az iskolázással kapcsolatos szolgáltatásoknak az elmúlt ötven évben végbe ment expanziója ellenére sem teljesült még a „nevelést mindenki számára” UNESCO-célkitűzés.² Nemcsak az egyes kontinensek, régiók és társadalmak között tapasztalhatók nagy eltérések a nevelési esélyekben, hanem azokon belül is megnyilvánulnak a gazdagok és szegények, városi és falusi régiók lakosai, a különböző etnikai csoportok, valamint a férfiak és nők között is. Ma, amikor oly sok társadalom viaskodik belső feszültségekkel, fontosabb, mint valaha, hogy a nevelés teljes mértékben vegye ki részét a társadalom kohéziójának a létrehozásából, erősítéséből.

¹ Részletes ismertetését l. Új Pedagógiai Szemle, 1995. 4. sz. 95–111. o.

² Vö. az 1990-ben megtartott „Education for All” („Nevelést mindenkinek”) jomtieni világkonferenciáról beszámoló UNESCO-publikáció ismertetését. Új Pedagógiai Szemle, 1994. 2. sz. 63–73. o.

Az „Education for All” megvalósulását a hidegháború vége óta az UNESCO több világméretű akcióprogramja szolgálta. Elindították azt 1990-ben a „Nevelést mindenkinek” és „A gyermekekért” világkonferenciák, folytatták az erőfeszítést 1992-ben „A környezetért”, 1993-ban „Az emberi jogokért” szervezett nemzetközi értekezletek. Végül az 1994-ben meghirdetett „A család éve” és az 1995-ben napirendre tűzött „A tolerancia éve” és a „Nők negyedik világkonferenciája” szolgálták a nevelés társadalmi jelentőségének tudatosítását. Ezek a tanácskozások világosan felhívták a figyelmet arra, hogy sikerülne az emberi körülményeket a reményeknek megfelelően átalakítani, ha erre megfelelően felkészítenék az embereket, férfiakat és nőket egyaránt.

Az idézett konferenciák tapasztalatai alapján az 1995. évi Világjelentés azokra összpontosított, akiktől megtagadtatt az egyenlőség a nevelés területén: a nőkre, asszonyokra és lányokra egyaránt. Az asszonyokra, akik kétharmadát teszik ki Földünkön a felnőtt analfabétáknak, s ami még szomorúbb: a lányokra, akik körülbelül ugyanilyen arányban találhatók az iskolázatlan fiatalok között. Ilyen jelentős aszimmetria nemcsak a nevelési esélyek egyenlőségére mutat, hanem akadályozza, hogy a nevelés minél nagyobb mértékben hozzájáruljon a fejlődéshez, az emberi jogok érvényesítéséhez, a béke megteremtéséhez és a demokrácia megvalósításához.

A VILÁGJELENTÉS TARTALMA, FELÉPÍTÉSE

A kiadvány témája a nők nevelési esélyegyenlőségének a helyzete. Bemutatja Földünk különböző országaiban a közelmúltban bekövetkezett kedvező új tényeket és azokat a pontokat is, amelyek haladás indult meg a nők iskolázása, esélyegyenlőségének az irányába. Jellemzi mind az egyes társadalmakban, mind a politikai, gazdasági és kulturális életben bekövetkezett világméretű változásokat, felhívja a figyelmet a körülményeknek arra a szövedékére, amelyek között a témával összefüggő, előremutató változások létrejönnek. Rámutat arra, hogy napjainkat a tradicionális értékek felé való fordulás jellemzi, és erősödik az a belátás, hogy a nevelésnek hozzá kell járulnia az emberiség erkölcsi szolidaritásának a formálásához.

Témáját a Világjelentés jól áttekinthető szerkezetben, két egyenlő terjedelmű, együtt olvasandó részben dolgozza fel.

Az első, a legfontosabb tényeket bemutató és elemző rész három kérdéssel, az asszonyok és lányok iskolázásának helyzetével, annak a férfiakéhoz, fiúkéhoz mért pedagógiai minőségével és a békére, az emberi jogokra, a demokráciára nevelés helyzetével foglalkozik. Jelen ismertetésünkben a fő témához lazábban kapcsolódó, harmadik altémával nem foglalkozunk, mivel lényegét az eddig megjelentetett UNESCO-vonatkozású recenzióink már kifejtették.

A második rész Függelék, amelynek négy melléklete a témára vonatkozó nemzetközi statisztikai adatokat foglalja magában.³ Az első melléklet értelmezi a felhasznált legfontosabb statisztikai mutatókat. A második melléklet az adatokat glóbuszunk nagy földrajzi egységei szerint összefoglalva, regionális táblázatokban adja közre. A harmadik melléklet a 156 ország nemzeti adatait – régiókénti

³ Már maga az alkalmazott statisztikai megoldás is érdekes és tanulságos. A kiadvány a Cite-nek, a Classification internationale, type de l'éducation (Nemzetközi pedagógiai típusú osztályozás) ajánlását követi.

csoportosításban – 11 óriási táblázatban tartalmazza.⁴ Ennek a harmadik mellékletnek az anyaga valóságos kincsebányát jelent a pedagógusszakma és a köznevelés irányítói számára, hiszen a többi ország sorába illesztve tanulmányozhatják a magyarországi adatokat. Ebben a világtükörben szemléltethetik és értékelhetik a szükséges objektivitással hazai eredményeinket és hiányosságainkat, fedhetik fel a már kialakult vagy várható kritikus pontokat, ami nemcsak figyelmeztetést jelenthet számunkra, hanem még kialakulásuk megelőzésében is segíthet bennünket.

A NŐK ESÉLYEGYENLŐSÉGE A NEVELÉSBEN

A Világjelentés első része a nők nevelési-oktatási esélyegyenlőségének elemzése során a téma két aspektusát különbözteti meg. Az első a nők iskolázásban való részvételének, a fiúkéhoz, férfiakéhoz mért lehetőségeit tárja fel, a második pedig a nők oktatási-nevelési folyamatának a jellemzőit, minőségének, tartalmának a fiúkéval, férfiakéval való összehasonlítását tartalmazza. Vegyük szemügyre, hogy a két aspektus mentén milyenek a nők nevelési esélyei a férfiakéhoz viszonyítva a Világjelentés tükrében.

Lehetőségük az iskolázásban való részvételre

A kiadvány az UNESCO-nak az elmúlt mintegy húsz évben a nőkérdéssel kapcsolatos munkatapasztalatai nyomán⁵ állítja a következőket: ma már köztudott, hogy a nők társadalmi helyzetének és nevelésének figyelembevétele nélkül nem lehet megérteni a demográfiai mozgásokat, a gazdasági, társadalmi és kulturális változásokat. S noha a világ népességnövekedésének folyamatos lelassulása és ennek jelentősége a tartós fejlődés, az élet minősége szempontjából a legutóbbi években hatalmas ösztönzőjévé vált a nevelési esélyegyenlőség megvalósításának, a jelen helyzetre még mindig a lányok nevelési hátránya a jellemző Földünk különböző régióiban, főként Afrikában és Ázsiában.

Arányuk az egyes iskolafokokon

Az UNESCO-kiadvány statisztikáinak tanúsága szerint a lányok részvétele az iskolázásban *iskolafokoként eltérő* arányú. A publikáció adatbázisa – függetlenül az egyes országok iskolarendszereiben használatos elnevezésektől – három iskolai szintet különböztet meg. Első fokként kezeli a 6–11 éves tanulók iskoláit, második fokként a 12–17 évesekét, harmadik fokként pedig a 17 évesnél idősebb korúak felsőfokú oktatási intézményeit. Tekintsük át a következőkben a lányok és a fiatal nők iskolázásban való részvételének legfontosabb jellemzőit, azokat mindenkor szembesítve a fiúkéra vonatkozókkal.

A fiatalok iskolázottságának arányai nemenként a következők: az iskolázás *első fokán*, nagyjából a 6–11 évesek csoportjában a leányoknak 24%-a nem iskolá-

⁴ A tájékoztató megkönnyítésére a másfél száz ország adatait tovább tagolja A) Fejlődő területek és országok, B) Fejlett országok. Mindkettőn belül alcsoportokat képez a következőképpen: a) Szubzaharai Afrika, Latin-Amerika/Karib-tengeri szigetek, Kelet-Ázsia/Océánia, Dél-Ázsia, a legkevésbé fejlett államok; b) Észak-Amerika, Európa/FAK-országok.

⁵ Az UNESCO a jelzett időszak folyamán a témában négy nemzetközi konferenciát rendezett, az 1976–85-ös éveket a nők évtizedének minősítette, a népesedés kérdéseivel pedig három világtanácskozáson foglalkozott. Ezek adtak alapot arra, hogy áttekintse: valójában „mibe kerül” a különböző társadalmak számára a nők nevelési esélyeinek korlátozott volta.

zott, míg a fiúknak a 16%-a. A második fokon, a 12–17 éveseknél is megmarad a lányok megelőző, 8%-os hátránya: a nem iskolázott 40%-nyi fiúval szemben a deficit már mintegy a leányok felét, 48%-át érinti. Az oktatás harmadik fokára mindkét nem esetében az a jellemző, hogy az első és a második fokon iskolázottakhoz viszonyítva sokkal kevesebb a felsőfokú oktatási intézmények hallgatóinak a létszáma. Országoként nagy eltérésekkel ugyan, azonban ezen a szinten is kisebb arányban találhatók meg közöttük a fiatal nők.

A 6–11 és a 12–17 éves iskolázott és nem iskolázott népesség száma a világon, 1995

	Fiúk		Lányok			
	Iskolázottak	Iskolázatlanok	Iskolázottak	Iskolázatlanok		
6-11 évesek	83,6 %	16,4 %	(364)	75,5 %	24,5 %	(348)
12-17 évesek	59,5 %	40,5 %	(327)	51,7 %	48,3 %	(313)

A zárójelben lévő számok a teljes életkori populáció létszámát jelentik milliókban.

Érdekes tanulmányozni, hogy az elmúlt 30 évben és várhatóan 2000-ig milyen a két nem képviselőinek részvételi aránya a képzés egyes fokain a Föld különböző régiói szerint. A Föld hat jellegzetes területén az oktatás három fokán való tanulói részvételt ábrázoló görbék jellemző eltéréseket mutatnak a fiúk és a lányok iskolázásban részesülése, annak egymáshoz viszonyított aránya, valamint fejlődési tendenciájuk szempontjából.

Intervallumonként vizsgálva jellemző, hogy a Föld különböző területein az oktatás első és második fokán a beiskolázottak száma mindkét nemben emelkedik, a két nem aránya pedig – bár régióként különböző ütemben –, de közeledik egymáshoz. Egyetlen kivétel a szubszaharai régió, ahol a nyolcvanas években elért létszámmelkedés megtört, csökkenés váltotta fel.

Az iskolázás első fokán a szóban forgó időszak végére már csak két régióban várható lemaradás (mintegy 20%-os). Az egész populáció beiskolázását még addigra sem éri el az Arab Emírségek és a még náluk is rosszabb helyzetben lévő Szubszaharai-Afrika, ahol az 1980. évi legmagasabb, mintegy 90%-os beiskolázás a következő dekádban még csökkent is.

Az iskolázásban részesülő fiúk és lányok aránya közötti különbség az iskolázásnak mind az első, mind a második fokán régióként szintén eltérő. Az aránykülönbség a legnagyobb Dél-Ázsiában (20-20%), igen nagy az Arab Emírségekben (mintegy 15-10%), kisebb és jelentősen csökkenő Kelet-Ázsiában, Dél-Ázsiában/Óceániában (5-5% körül mozog), alig mutatkozik eltérés a fiúk és a lányok aránya között a fejlett országokban (ahol mindkét nem részvétele, érthető módon, közel 100%-os). Érdekes a latin-amerikai/Karib-tengeri szigetek helyzete, ahol ugyan közel azonos a fiúk és a lányok beiskolázási aránya, azonban míg az első fokon ez mindkét nemnél 100% körül mozog, addig a második fokon már csak 60%.

Figyelemre méltóak a felsőfokú oktatásban részt vevőket bemutató görbék. Azt tanúsítják, hogy ilyen magas szintű képzésben a Föld minden régiójában, természetesen, a lakosságnak csak igen kis hányada részesül. Azonban – főként a legutóbbi évtizedben és várhatóan még a 2000. évig – a fiatal férfiak és a nők szinte azonos arányban részesülnek a legmagasabb szintű oktatásban.

A felnőtt nőknek – az UNESCO-kiadvány a 15 évesnél idősebbeket sorolja ebbe a kategóriába – az analfabetizmusban megnyilvánuló iskolázási hátránya világszerte jellemző, s a fejlődő területeken jelentős. A legmagasabb Dél-Ázsiában és Óceániában, ahol a 60 millió férfi analfabétával szemben több mint kétszer

annyi, 149 millió az írni-olvasni nem tudó nők száma. Ezt a leghátrányosabb területet az Arab Emírségek követik, ahol közel kétszer annyi, ijesztően nagy a nők között az analfabéták száma (24 millió a férfi, 41 millió a nő). A legmagasabb az analfabéta nők aránya Nepálban: 86%, míg a férfiaknál „csak” 51%. Legkedvezőbb a helyzet természetesen az európai országokban, ahol egyébként az egyes országok között nem jelentősek a különbségek. A kiadványban szereplő adatok szerint Magyarországon a férfiak 0,7% analfabétájával szemben kereken 1% a felnőtt nők között az írástudatlan.

Hangsúlyozza a Világjelentés azt a reményt keltő tényt, hogy bár az írni-olvasni tudók aránya a Föld minden régiójában növekszik, az egyes területek közötti differencia ebben a vonatkozásban lassan mindenütt csökken.⁶

A nemenkénti részvétel világtendenciái

Mintegy harminc év óta világszerte tapasztalható az a trend, hogy a régiók többségében a két nem között csökken a differencia az iskolázás különböző szintjein való részvétel tekintetében. A kelet-ázsiai és a latin-amerikai régiókban az első fokú iskolázásban már mindkét nemű gyerek 100%-a vesz részt abban (bár a beiratkozottak egy része túlkoros, a szokottnál csak később, akár 11 évesen kerül iskolába). Latin-Amerikában és a fejlett országokban pedig nemcsak hogy csökken a két nem közötti különbség az iskolázás valamennyi szintjén, hanem e térségek sok országában az is tapasztalható, hogy az iskolázás második és harmadik fokán már a lányok javára jelentkezik a két nem közötti eltérés. Ennek a folyamatnak, amely főként az utóbbi tíz évben ment végbe, még nincs kielégítő magyarázata. Ennek országonként bizonyára változó, sokféle oka lehet. Afrika déli részén például az oktatás második és harmadik foka esetében bizonyára az, hogy a fiúk korán hagyják abba tanulmányaikat, munkát vállalnak a bányákban vagy a mezőgazdaságban. Bizonyos értelemben valamennyi ország sajátos esetet jelent ebben a vonatkozásban. Az sem kizárt, hogy a lányok iskolázása időtartamának a megnyúlása az ok, amely viszont – függetlenül az egyes országok sajátosságaitól – világtendencia.

Világtendenciaként értelmezhető az az érdekes összefüggés is, amely szerint azokban az országokban, amelyekben a lányok részvétele az iskolázásban közel azonos a fiúkéval, ott általában magas az iskolázási arányuk is. És fordítva: ahol az oktatásban kisebb a lányok aránya, mint a fiúké, ott többnyire alacsony az intézményes nevelésben való részvételük. Ez nem érinti a globális tendenciát: a lányok emelkedő iskolázási aránya együtt jár mindkét nem iskolázásában való részvétele különbségének a csökkenésével.

Vajon Magyarországon is nyomon követhetők-e az említett világtendenciák?

Egyfelől nálunk is érvényesült az első tendencia, az iskolázás időtartamának meghosszabbodása: a közelmúltban már egyre több gyerek végezte el az általános iskola nyolc osztályát, és napjainkban emelkedik a középfokú iskolázásban részt vevők száma is. Reális tehát a közoktatás modernizációs stratégiájának célkitűzése: a 75%-os beiskolázás a középfokon. Másfelől hazánkban is csökken a fiúk és a lányok iskolázásbeli különbsége az iskolarendszer magasabb fokain. Ha összehasonlítjuk a Világjelentés statisztikájában szereplő bő egy évtized, az 1980–1992

⁶ Globális szinten ugyan a felnőtt analfabéták száma változatlanul tűnik, valójában több régióban még emelkedik is. Az elmúlt 15 évben a szubzaharai országokban, az Arab Emírségekben és Dél-Ázsiában az UNESCO adatai szerint 63 ország körül 50-ben ez a jellemző.

közötti években az iskolázás második fokán végbement fejlődést, az derül ki, hogy míg 1980-ban a fiúk 71, a lányok 65%-a tanult ezen a szinten, ez az arány 1992-re 79, illetve 82%-ra emelkedett. A lányok részvétele a fiúkénál gyorsabban növekedett: 17%-os volt a fiúk arányának 8%-os emelkedésével szemben.

Egyidejűleg megjelent a másodikként említett világtendencia, a két nem közötti iskolázásbeli differencia csökkenése is. A 6%-os különbség a nemek iskolázása között a szóban forgó időszakban 3%-ra csökkent. S ráadásul a fiúk kezdeti előnye a 12 év alatt megfordult: immár a lányok kerültek a fiúkénál kedvezőbb helyzetbe.

A várható iskolai életút hossza nemenként

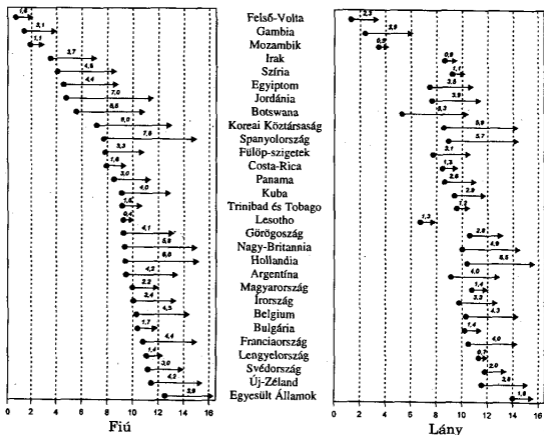
További statisztikai mutatók alkalmazásával a Világjelentés azt is feltárta, hogy egy ország milyen jelentőséget tulajdonít a gyerekek és fiatalok iskolázásának. Ilyen indikátorként alkalmazta „a várható iskolai életút” hosszának a megállapítását. „A várható iskolai életút” a kiadvány meghatározása szerint azoknak az intézményes iskolázásban eltöltött éveknak a becslött száma, amelyekben adott életkorú tanuló az iskolába lépéstől tanulmányai végéig részesülhet. Új mozzanatot jelentett a világjelentések sorában, hogy a várható iskolai életútra vonatkozó adatok először ez alkalommal kerültek nemek szerinti bontásban közlésre.

Az adatok tanúsága szerint a fejlett országokban – legalábbis 24-ből 15-ben – a lányok iskolai életútja várhatóan hosszabb, mint a fiúké. Hazánkban a teljes (az első fokú iskolába lépés kezdetétől a felsőfokú tanulmányok végeztéig tartó) iskolázás várható időtartamának a hossza 12 év mind a fiúk, mind a lányok esetében. Ez a magyarországi adat csak más régiókkal, elsősorban a fejlett országokkal, azokon belül is a különböző európai országokkal összehasonlítható. A fiúk, illetve a lányok iskolázása várható időtartamának átlaga régióként a következő: az Egyenlítői Afrikában 9,9/9,3 év, Latin-Amerikában 11,1/11,1 év. A fejlett országok átlaga 13,8/14,1 év, közöttük a legmagasabb Kanadában, ahol 17,2/17,9 év. Az európai országok körében a miénknél rövidebb iskolai életút csak egy államban, Romániában várható: 11/11 év. A miénkéhez leginkább a lengyel érték hasonlít, ott 12/12,3 év a várható iskolai életút. Közel állnak a hazai értékhez Bulgária és Horvátország kissé hosszabb utat előre jelző adatai, amelyek szerint náluk 12 év várható a fiúknál és közel 13 év a lányoknál. Európában a legmagasabb érték Hollandiában mutatkozik, ott 16,4/15,5 év.

Az iskolai életút becslött hosszával kapcsolatos adatok valójában mozgásukban, azon a talpon értékelhetők, hogy nagyobb időperspektívában miként alakult annak időtartama a fiúk és a lányok esetében. A Világjelentés közel 30 éves perspektívában, az 1965–1992-es nemzeti adatok alapján mutatta be a Föld különböző régiójának 29 országában – közöttük hazánkban – bekövetkezett változásokat (1. ábra). Míg az értékelt időszak kezdetén az iskolai életút várható hossza a vizsgált országok egyharmadában, 10 országban, a fiúknál 10-12 év volt, addig a lányoknál csak 8-10 év, a vizsgált időtartam végére a lányok behozták lemaradásukat: a fiúk 12 országban, a lányok pedig 14 országban számíthattak 12-14 éves vagy annál is hosszabb iskolázási életútra.

Mivel magyarázható, hogy világszinten a lányok várható iskolai életútja hosszabb a fiúkénál? Okozhatja, hogy a fiatal fiúknak korábban van jó lehetőségük a munkába állásra, vagy az a tény, hogy a lányok általában sikeresebbek a tanulásban, mint a fiúk, és ezért könnyebben jutnak be a felsőoktatásba, ahol a tanulmányaikat általában be is fejezik. Azzal is lehetne

I. ábra — A várható iskolai életút hossza években nemenként és országonként, 1965-1992

A nyilak feletti számok az iskolázás időtartamának várható növekedését jelzik 1965-1992 között.

magyarázni, hogy a lányok jobb tanulmányi eredményeikkel biztosítani akarják azt, hogy a munka világában a fiúkkal egyenlően kezeljék őket, s hogy elérjék a munkaerőpiac magasabb posztjait is.

A NŐK OKTATÁSI FOLYAMATÁNAK MINŐSÉGE

Amilyen mértékben emelkedett azoknak az országoknak a száma, amelyekben sikerült az oktatás minden fokát egyformán elérhetővé tenni mindkét nem számára, olyan mértékben tett mind nagyobb jelentőségre szert országos és nemzetközi szinten az esélyegyenlőség biztosítása a nők számára bármilyen irányú tanulmányok folytatására a különböző iskolatípusokban és tudományterületeken.

Az a gondolat, hogy a nőknek egyenlő esélyt kell adni a férfiakkal azonos típusú és tartalmú képzésre, hosszú ideig nagy ellenállásba ütközött. Csak századunkban, főként a második világháború után fogadták el széles körben, hogy mindkét nem azonos nevelésre-képzésre jogosult. Abban, hogy az egyenlőség e tekintetben mind nagyobb figyelmet kapott, nyilván nagy szerepe volt annak, hogy a nők az országok többségében mind nagyobb mértékben vannak jelen a munkaerőpiacon.

Az oktatás típusa és tartalma a három képzési szinten

Az UNESCO tevékenységében 1948 óta nyomon követhető az egyenlő esély követelése mindkét nem számára az iskolatípus és az oktatási tartalom megválasztására.

Napjainkban az *iskolatípus* tekintetében az iskolázás *első fokán*, főként az alsó négy osztályban gyakorlatilag a fiúk és a lányok már az országok többségében azonos iskolatípusba járnak.

Az iskolázás *második szintjét* jellemzi, hogy az államok többségében különböző elnevezésű középfokú iskolatípusok működnek. Mindenütt megtalálhatók az általánosan képző intézmények, amelyek mindinkább kínálnak többirányú választható utat növendékeiknek. Ezekben az iskolákban az elméleti tantárgyak – amelyek gyakran a felsőfokú tanulmányokra való előkészítésben is szerepet vállalnak – a legfelső évfolyamokon sok helyütt természettudományos és humán ágakra oszlanak. Az általánosan képző intézmények mellé az iskolázás második fokán felsorakoznak a különböző szakirányú műszaki-technikai iskolák is.

Az oktatott *tartalom* az iskolázás *első szintjén* a fiúk és a lányok számára gyakorlatilag ugyanaz.

Észrevehető tartalmi különbségek a két nem oktatásában a képzés *második fokától* kezdve figyelhetők meg, s ezek a harmadik szinten, a felsőfokú oktatásban mind hangsúlyosabbá válnak. A második oktatási szint a tartalom tekintetében már a specializációra nyújt lehetőséget. Általánosan vélekedés, hogy ekkor a lányok inkább a humán, a fiúk pedig a reáltárgyakat, a természet- és a műszaki tudományokat, valamint a matematikát kedvelik. A tanulóknak a második képzési fokon elért tanulmányi eredményeire vonatkozó nemzetközi vizsgálati adatok pedig azt tanúsítják, hogy a lányok eredményesebbek a kereskedelemmel és a szolgáltatással összefüggő ismeretek körében, mint a kézművességgel vagy az iparral és a műszaki területtel kapcsolatosak terén. A kiadványban közölt UNESCO-statisztikák szerint e tekintetben az 1980–1982 között eltelt időszakban nem mentek végbe jelentős, csupán elhanyagolható, 3–5%-os változások. Hazánkban például az említett időszak elején az oktatás második szintjén a lányok 80%-a folytatta tanulmányait a kereskedelem és a szolgáltatás körében, s ez az arány a vizsgált időszak végére 75%-ra csökkent. Ezzel szemben az általuk nem kedvelt kézműves, ipari és műszaki ismeretek elsajátítását 1980-ban 20%-uk választotta, ami a tizenkét éves szakasz végére is csak 23%-ra emelkedett.

Ha áttekintjük az oktatás *harmadik szintjére*, a felsőfokú oktatásra vonatkozó UNESCO-adatokat, akkor differenciált képet alkothatunk a fiatal lányok oktatási esélyegyenlőségének helyzetéről csákkúgy, mint tanulmányi érdeklődésük irányairól. A Világjelentés adatbázisa szerint a felsőfokú oktatásban a következő tudományterületeken találjuk meg őket: nevelés; irodalom; jog és társadalomtudományok; egzakt természet- és műszaki tudományok, mezőgazdasági ismeretek; orvostudomány.

A Világjelentés közli a felsőoktatásban részt vevő lányok arányát tudományterületenként. Számunkra az *európai országok* adatai a legérdekesebbek, mindenekelött ezekkel hasonlíthatók össze hazai adataink. Európára jellemző, hogy a felsőoktatásban a fiatal lányok legnagyobb, 60–80%-os arányban pedagógusképzést szereznek. Az egyetlen kivétel Románia, 33%-kal – bizonyára van elég férfi tanáruk. Mi ebből a szempontból a középmezőnyben vagyunk, 51%-kal. E képzési irányban kiugróan magas a lányok aránya Oroszországban: 88%, aminek nyilván az a következménye, hogy a pedagógusszakma szinte teljesen elnőiesedik.

– A nyelvi, irodalmi tanulmányok területén az adatok nem támasztják alá azt az elterjedt nézetet, amely szerint a nők elsősorban e tárgykör iránt érdeklődnek. Széles intervallumon belül, 48 és 76% között van a nőhallgatók aránya ebben a képzési irányban. A legalacsonyabb, 48%-kal a Cseh Köztársaság, s meglepő, hogy az ezt követő legalacsonyabb aránnyal, 50%-kal, Magyarország szerepel. 75%-on felüli hányaddal Görögországon kívül csak Olaszország, Oroszország és Jugoszlávia rendelkezik. – A jog- és társadalomtudomány területén igen széles skálán – 38 és 74% között – mozog a nőhallgatók aránya. Mi 55%-kal az alsó harmadban helyezkedünk el. A legmagasabb mezőben Oroszország, illetőleg a volt szocialista országok találhatóak. – Az általános elvárásoknak megfelelően, a reál irányú tudományok és a matematika területén a legalacsonyabb a nőhallgatók aránya, jobbra 20 és 30% között van. Ennek az intervallumnak a két végén a következő országok helyezkednek el: az átlag alatt találjuk 14, illetőleg 18%-kal Svájcot és Hollandiát, felette pedig a volt szocialista országokat: kiugróan magas arányban Bulgáriát: 46%, majd Romániát: 39%, illetve 38%-kal a volt Jugoszláviát. – Az orvostudomány hallgatói között meglepően magas, többnyire 60-80% a lányok aránya. Mi ez alatt, 56%-kal az utolsó előtti helyet töltjük be. Velünk egy szinten szerepel Málta, s a sor végét a volt Csehszlovákia zárja, 52%-kal. Nőhallgatókat legmagasabb arányban az észak-európai országok felsőfokú intézményeiben – Finnország: 84%, Dánia és Norvégia: 82-82% – találunk.

A nemenkénti specializáció

Mind a fejlett ipari, mind a fejlődő országokban megtalálható a nemenkénti specializáció, amely meghatározott tanulmányi területeknek, tantárgyaknak a választásában: preferálásában vagy elutasításában fejeződik ki. Mind a fiúknál, mind a lányoknál tapasztalható, hogy egyes tantárgycsoportokhoz vonzódnak, másoktól viszont idegenkednek. Ezekre a jellemző viszonyulásokra nehéz kielégítő magyarázatot találni. Mivel indokolható a nemek specializációja, a fiúk, illetőleg a lányok tanulmányi irányválasztásában tapasztalható arányeltolódás?

A kiadvány három oldalról kísérel meg az okok feltárását. Ezek a társadalomban kialakult hagyományos nézetek, az egyéni képességek és a munkaerőpiac.

A hagyományos nézetek

A megfelelő magyarázat megtalálását mindenekelőtt az nehezíti meg, hogy nehezen eldönthető, hogy a tantárgyválasztásban megnyilvánuló nemenkénti specializáció a fiúk és a lányok választásait valóban minden korlátozás nélkül tükrözi-e vissza, vagy sok esetben, bizonyos tanulmányi területeken nem fejez-e ki mást a választás, mint a társadalmi konvenciók visszatartó hatását.

Valószínű, hogy a két tényező – a nemenkénti specializáció és a tradicionális nézetek – többnyire kombinálnak: a mélyen begyökerezett társadalmi konvenciók gyakorta vezetnek korlátozásokra, a választás lehetőségeinek a behatolására. Nem oktalanság tehát arra gondolni, hogy mindeddig a társadalmi konvenciók előnyben részesítették a képzés, a tanulmányi irányok némelyikét a fiúk, másokat viszont a lányok számára. Történetileg bizonyára igaz ez az álláspont – legalábbis a nyugati társadalmakban. A nevelési teóriák egy része kitartott amellett, hogy a tantárgyválasztásban a nemek specializációja fejeződik ki. Érvelésüket a férfiak és a nők között a családban kialakult, indokoltnak tételezett feladatmegosztásra alapozták.

Azok az eszközök, amelyek az oktatáspolitikusok rendelkezésére állnak a tanulmányi irányválasztás hagyományos attitűdjeinek a leküzdésére, behatároltak. Ha például egy, a tantárgyak többségében jól tanuló 14 éves serdülő lány a képzés második fokán – annak ellenére, hogy az oktatási hatóságok ösztönöznek arra, hogy mind több lány forduljon a technikai, természettudományos vagy matematikai tanulmányok felé – mégsem kíván ilyen irányú tanulmányokat folytatni, ez azért történik, mert befolyásolja az az elterjedt társadalmi nézet, amely szerint a lányok ezekben az irányokban kevesebb adottsággal, képességgel, motivációval rendelkeznek, mint a fiúk. S ugyanez történik a lány tanáraival is: az általuk a lányoknak felajánlott képzési típusok pedagógiai kezelését szintén determinálják az említett társadalmi nézetek.

A képességek

Míg a gazdasági élet képviselői a lányok és az asszonyok képzésbeli eltérése döntő faktorának a motivációt tekintik, addig forgalomban van egy hagyományosabb, a neveléslélektanban és a pszichoszociológiában gyökerező felfogás, amely a motivációnál előbbre helyezi a férfiak és a nők képességei közötti különbséget. E tudományok képviselői szerint inkább ezek a differenciák, mint a motivációk határozzák meg az iskolai tantárgyválasztást, később a foglalkozást, a karrier profilját. Harminc éve tehát számos kutatásuknak és elemzésüknek volt tárgya annak bizonyítása, hogy a lányok és a fiúk képességei a matematika és a természettudományok elsajátítása szempontjából különbözőek, e tudományok tantárgyainak a területén a lányoknak a színvonalas teljesítményekhez szükséges képességei szűkebbek, mint a fiúké.

A lányok és a fiúk tanulmányi teljesítményei közötti különbségek feltárását jól szolgálták a *nemzetközi teljesítményvizsgálatok*. Az eddig megvalósított két vizsgálat, az IEA,⁷ amelybe Magyarország is bekapcsolódott, és az izraeli – jeruzsálemi – IAEP⁸ nemzetközi szintre terjesztette ki a kognitív ismeretek elsajátításáról folyó vitákat az olvasás, a matematika és a természettudományok vonatkozásában. E vizsgálatok fő hiányossága, hogy a mintavétel egy szűkre szabott kulturális területre, mindenekelőtt Észak-Amerikára és Európára szorítkozik, s azon belül sem reprezentálja a vizsgálatba bevont országok teljes populációját. Nem kifogástalan még sem a mintavétel, sem az értékelés eszközei tekintetében.

Mind az IEA-, mind a hozzá hasonló IAEP-vizsgálat kimutatta, hogy az olvasásban a lányok jobb eredményt érnek el, mint a fiúk.⁹ Mindenesetre a neveléslélektan képviselői soha nem tulajdonítottak akkora jelentőséget a fiúk e területen megnyilvánuló alacsonyabb teljesítményszintjének, mint a lányoknak a természettudományokban a fiúkénál elért kisebb eredményeinek. Ez a kritikusok szerint annak tulajdonítható, hogy nem akarják elfogadni azt a tényt, hogy a fiúk teljesíthetnek a lányoknál alacsonyabb szinten. Náluk a fiúk jelentik a normát.

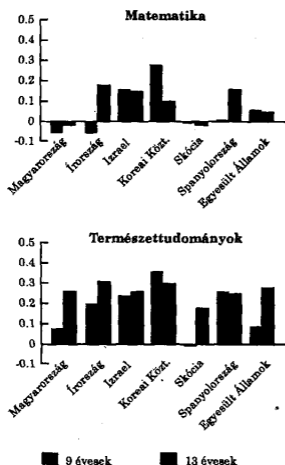
A *matematika* és a *természettudományok* területén az IAEP-vizsgálat 1991. meglepő, alig magyarázható nemzetközi ellentmondásokat tárt fel (2. ábra). Ha összehasonlítjuk például a földrajzilag egymás közelében élő 9 éves skót és ír

⁷ International Educational Assessment.

⁸ International Assessment of Educational Progress.

⁹ Warwick B. Elley (kiad.): *The IEA Study of Reading Literacy: achievement and instruction in thirty-two school systems*. Oxford, Pergamon, 1994. 105–106. o.

2. ábra — A nemhez tartozás hatása a 9 és 13 évesek matematikában és a természettudományokban elért teljesítményeire

A nemhez tartozás pozitív értéke azt jelenti, hogy a fiúk pontaránya jobb mint a lányoké, negatív érték pedig, hogy a lányok értékei jobbak a fiúkénál.

amelyet kisebbnek tételtek a lányoknál, mint a fiúknál –, annak megléte, foka vagy hiánya. A lányok önbizalomhiánya az IAEF 1991. évi vizsgálatának tanúsága szerint azonban nem befolyásolja a természettudományos tanulmányok eredményeit. A koreai lányok például, akik arról vallanak, hogy gyenge az önbizalmuk, ugyanolyan jó eredményeket értek el, mint a magukat erős önbizalmúnak tartó amerikaiak.

Az IAEF-vizsgálat eredményei közel állnak mind az IEA-éhoz, mind több nemzetközi szintű vagy az UNESCO és az UNICEF által folytatott kutatásokéhoz. A fiúk és a lányok teljesítménykülönbségei a természettudományokban kevésbé, a matematikában még kevésbé kifejezettek a fiatalabb korosztályban. Ez a jelenség valamennyi vizsgált régióra érvényes.

A legutóbbi időkben a természettudományokban és a matematikában nyújtott tanulói teljesítményekre irányuló felmérések a nemek között kisebb különbségeket

gyerekeknek a természettudományokban elért tanulmányi eredményeit a tőlük több millió kilométerre élő koreai tanulókéival, az derül ki, hogy az ír gyerekeknek inkább vannak közös vonásaik a koreaiakkal, mint a velük szomszédos skót gyerekekkel. A tetejében a skót (vagy a magyar, vagy az amerikai) 9 éves lányok és fiúk között e két tantárgyban nem mutatkozik jelentős különbség. Mi ennek az oka? A Világjelentés szerint sem a whiskey (amely Magyarországra nem jellemző), sem az agyvelő súlya (amely különböző a lányoknál és a fiúknál). Komolyra fordítva a szót, a jelentés megállapítja, hogy a neveléslelektan számára nem az igazi nehézséget, hogy megmagyarázza, miért különböznek gyakorta egymástól a két nem eredményei, hanem annak az elismerése, hogy néha (sőt gyakran) azonosak a teljesítményeik. Nem kizárt, hogy bizonyos körülmények (kevesebb társadalmi előítélet?, megfelelőbb pedagógiai eljárások?) esetén a fiúk és a lányok ugyanolyan gyakorisággal teljesítenének azonos, mint különböző szinten.

A nemek közti teljesítmények különbségeinek lehetséges magyarázataként a közelmúltban számos nyugati ipari országban a viták középpontjába került az önbizalom –

jelenítettek meg, mint a 20-30 évvel előbbieket. Ezt a jelenséget többféleképpen próbálták magyarázni. A tesztkérdések iránya és formája (feladatválasztásos és nyitott kérdések) iránti érzékenységtől egészen azokig a nevelési törekvésekig, amelyek a múltban szokásos korai elfordulás helyett szorgalmazták a bátortást a matematikában és a természettudományokban való elmélyülést. Ami a tesztkérdések formáját illeti, gyakran azt gondolták, hogy a feladatválasztásos itemeket inkább kedvelik a fiúk, akikről feltételezték, hogy inkább vállalják a kockázatot, mint a lányok. Ezt a hipotézist az IAEP 1991. vizsgálatban a nyitott kérdésekre és a feladatválasztásos itemekre adott válaszok nem erősítették meg.

Összegezve: világos, hogy a teljesítmények és a képességek nemek közötti különbsége végtelenül komplex jelenség. Csupán a képességekkel nehezen lehet megmagyarázni a tantárgyválasztásban megnyilvánuló nemenkénti különbségeket. Azt a folyamatot vagy mechanizmust is tekintetbe kellene venni, amelynek a során végbemegy maga a választás, s amit nem vettek figyelembe az idézett nemzetközi vagy szűkebb körű kutatások. Mi történik, mondjuk a 9-ik és a 18-ik életév között? A 9 éveseknél még nem tapasztalhatók nagy eltérések a fiúk és a lányok teljesítményei között, ha nem az olvasásról van szó (a különbségek a matematikában és a természettudományokban kevésbé kifejezettek és általában kevésbé állandók); a 18 éveseknél pedig azok a fiúk és a lányok, akik még benn maradtak az iskolázásban, már divergáló életutakat választanak.

A munkaerőpiac

Lehet, hogy a nemeknek az oktatás második és harmadik fokán megnyilvánuló specializációja is már a *munkába állás perspektíváival*, valamint a különböző tanulmányi területek és a munkakerő-alkalmazás feltételezhető összefüggéseivel magyarázható. Bármilyenek legyenek is ezeknek a feltételei, nem ez az egyetlen tényező, amely az oktatás második és harmadik fokán tanuló lányoknak az intézmény-, tantárgy/tanulmányi terület megválasztását és pályorientációját befolyásolja. A fiatal lányoknak a különböző oktatási intézmények iránti érdeklődését, az egyes tárgyak iránti attitűdjeit, motivációját az iskolázásnak már a második fokán bizonyára meghatározza, hogy terveznek-e felsőfokú tanulmányokat, vagy nem, s hogy milyenek a munkába állással kapcsolatos – a házassággal és a jövőendő feleség- és anyaszerep felelősségével is számot vető – elvárásai.

A különböző tanulmányi területek nemenkénti választásában a felső fokon tapasztalható torzulás a fejlett ipari államokban nem magyarázható a nők munkaerőpiaci alkalmazásával. Ma ugyanis ezekben az országokban sokkal több a munkába álló nő, mint a második világháború után, s közülük mind kevesebben akarják munkájukat szüneteltetni az anyasággal kapcsolatos kötelességeik miatt.

EGY EREDMÉNYESEBB PEDAGÓGIA FELÉ...

Azóta, hogy világszerte általánossá vált az oktatás, felelősei iránt a legnagyobb kihívást a nők nevelési esélyegyenlőségének a biztosítása jelenti. A feministák elfogadtatták azt a pedagógiai feltevést, hogy sok, ha nem a legtöbb országban a nevelési teóriák és a pedagógiai gyakorlat a múlt maradványaként nagyrészt a fiúk szükségleteire épül. Pedig a „pedagógia” szó, etimológiai értelemben, a gyerekek, a fiúk és a lányok nevelését jelenti. Ez megköveteli azonos kezelésüket, ami sohasem volt könnyű.

A koedukáció első lépései

A második világháború után az ipari államokban a koedukáció az oktatásban általánossá vált. Lehetőséget láttak benne arra, hogy a fiúkat és a lányokat egyenlőképpen kezeljék. Ez azonban nem következett be. Napjainkban annak vagyunk tanúi, amint azt osztrák szomszédaink megállapítják¹⁰: evidenssé vált, hogy a koedukáció a lányok hátrányos diszkriminációjához vezetett, ami a természettudományos és a technikai oktatást, valamint a koedukált iskolákban a fiúk részéről megnyilvánuló erőszakot illeti. Az oktatás második fokán a fiúk kisajátítják – gyakran fizikailag is – a természettudományokat és az informatikát, megkaparintják a laboratóriumi eszközök javát, míg a lányok beletörődnek ebbe. Ezért a szakemberek arra törekednek, hogy a lányok szükségleteinek jobban megfelelő oktatási formákat dolgozzanak ki.

A koedukációt szorgalmazó mozgalmak kezdetén, az 1920–1930-as években a neveléslelektan néhány képviselője, közöttük I. S. Vigotszkij megpróbálták kihasználni a koedukáció előnyeit a nevelési teória és gyakorlat számára, de hangjukat elnémították. A koedukáció körülményei között ugyanis a serdülő – Vigotszkij szavaival élve – úgy tekintették, mint akinek nincs nemspecifikus egyéni személyiségkaraktere. Ma már ismert, hogy ez tévedés. A kutatók érdeklődése ennek megfelelően arra irányul, hogy a serdülő fiúk, illetőleg lányok miként viselkednek az oktatás különböző viszonyai között.

Visszatekintve világos, hogy a koedukáció első hívei nem látták előre, hogy a fiúknak és a lányoknak egyenlőtlen lesz az eloszlása a különböző tanulmányterületeken. Pedig számolni kellett volna, főként a második világháborút követően azzal, hogy előbb vagy utóbb, de a nők ismételten szóba hozzák, hogy a nevelési folyamat korlátozni igyekszik azoknak a foglalkozásoknak és funkcióknak a körét, amelyek a nők számára hozzáférhetők lennének a gazdaságban, a társadalomban. Néhány államban megoldásként megpróbálták a fiú- és a lányiskolák visszaállítását. Az ilyen intézmények általában szigorú felvételt alkalmazó magániskolák voltak. Más országok azzal kísérleteznek, hogy a koedukált iskolán belül dolgozzanak ki különböző variánsokat.

A megoldást a koedukáció viszonyai között kezdték keresni. Mind több országban felismerték azt, hogy a koedukált osztályokban az eddigieknél jobban kell őrizkedni attól, hogy minden, a lányokkal szembeni előítéletet kiűzzenek az iskolákból. Így mindenekelőtt a tankönyvekből. Kínában például a 80-as években az oktatás első fokán használt 12 alaptankönyv elemzése azt tanúsította, hogy a szövegekben említett 96 személyiség közül csak 11 volt a nő. Azóta már orvosolják ezt az aránytalanságot.

Az oktatás második fokán a legsürgősebb a koedukációval kapcsolatos égető pedagógiai feladatok megoldása. Ekkor változnak meg a fiúk és a lányok közötti emocionális kapcsolatok, s velük egy időben gyakori, hogy a fiúk a lányokkal szemben az uralkodó szerepet öltik magukra. Ez ebben az életkorban, amikor a lányok is határoznak tanulmányi és foglalkozási irányukról, karrierjükéről, már többet jelent, mint az intézményen belüli harmonikus légkör megzavarását.

¹⁰ Austria: Development of education, 1992–1994. 90 o. Az UNESCO 1994-ben a nevelésről rendezett, IV. Nemzetközi Konferenciájának a 44. ülészakára készült nemzeti beszámoló.

Mindez a kutatókat arra ösztönözte, hogy nagyobb figyelmet fordítsanak arra, hogy a két nemnek a külön nevelés körülményei között kialakult magatartása milyen jellemző változásokon megy át a koedukált osztályokban.

A többdimenziós pedagógiáért

A koedukáció sokasodó pedagógiai tapasztalatainak az elemzése alapján a kutatók egyre kevésbé elégszenek meg a „gyermek”, a „tanuló” idealizált modelljére irányuló egyszemélyes pedagógiával. Nemcsak a kutatók, hanem mind több gyakorló pedagógus is mindinkább megérti, hogy szükség van a felnövekvő többirányú megközelítésre a *sokféleséghez való alkalmazkodás* érdekében.

Az UNESCO és a Londoni Egyetem Pedagógiai Intézete 1995 januárjában egy kollokviumot tartott a következő címmel: *Létezik-e sok elemében sajátos, nemspecifikus pedagógia a lányok számára? A résztvevők úgy ítélték meg, hogy a koedukáció körülményei között egy, a két nem egyenlőségének elve alapján álló multidimenziós pedagógiai stratégiának a következőket kell szem előtt tartania:*

- térjen vissza a pedagógia a kooperációra és az interakcióra alapozott oktatásra;
- koncentráljon a matematika és a természettudományos tárgyak tartalma a társadalom problémáira;
- ne csak a versengésen legyen a hangsúly, hanem a megbeszélésen és az együttműködésen is;
- kerüljön sor a tanulókkal való egyéni kommunikációra mind az iskolában, mind a magánéletben;
- történnék meg a tanulás ritmusának lelassítása, a tanulók bátorítása arra, hogy gondolkodjanak, mielőtt válaszolnak;
- el kell kerülni a pontatlanul megfogalmazott tanácsokat, a bizonytalan elismeréseket, dicséreteket (például: lelkiismeretes munka volt);
- fontos a tan- és segédkönyvekben a férfiak és a nők arányos reprezentációja (történelmi hősök; tudósok; jellemző tevékenységek stb.);
- olyan értékelési rendszer alkalmazása kívánatos, amely nemcsak a vetélkedésre épül, hanem ösztönzi az elmélyedést.

Nyilván még *sok időbe fog telni*, amíg a koedukáció pedagógiája ténylegesen tud majd éppen úgy eleget tenni a lányok szükségleteinek, mint a fiúkéinak.

Úgy gondoljuk, hogy az UNESCO 1995. évi Világjelentésének mind témája, mind nemzeti adatai nemcsak arra alkalmasak, hogy a nők nevelési esélyegyenlőségének helyzetéről a világban, illetőleg szűkebb régióinkban: Európában az eddigiéknél részletesebb és megbízhatóbb képet adjanak, hanem arra is, hogy további hazai teendőinkre felhívják a figyelmet.

Rapport mondial sur l'éducation, 1995. Éditions UNESCO, Paris. 109+64 old.

Válogatta, fordította, szerkesztette: *Majzik Lászlóné*